

ORCID 0000-0002-6954-8205

АБРАМОВ Валерій

Харківський національний
університет міського
господарства імені О.М. Бекетова,
Харків, Україна

ABRAMOV Valeriy

O.M. Beketov National University of Urban
Economy in Kharkiv,
Kharkiv, Ukraine

**ТУРИСТСЬКІ САМОДІЯЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ВІТЧИЗНЯНОГО
СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ****TOURIST AMATEUR ORGANIZATIONS AS AN INTEGRAL PART OF DOMESTIC SPORTS
TOURISM****Анотація.**

Вступ. Туристські самодіяльні організації – складник сучасного самодіяльного спортивного туризму. Це най активніша та динамічніша туристська діяльність, що базується на громадських засадах. Туристські самодіяльні організації – це добровільні громадські об'єднання туристів, які реалізують свої права на відпочинок і свободу пересування, що гарантуються Загальною декларацією прав людини, через здійснення походів і подорожей на підставі загальних інтересів.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження шляху становлення туристських самодіяльних організацій в Україні як складової частини вітчизняного спортивного туризму.

Методи дослідження: теоретичний аналіз, систематизація та узагальнення даних спеціальної літератури та нормативно-правових документів.

Результати. В роботі проаналізовано розвиток самодіяльних туристських організацій із початку їх зародження в 30-і роки 20 ст. до сучасного існування в незалежній Україні.

Визначені причини зниження кількості спортивних походів в останні роки: соціально-економічна ситуація, що склалася, коли в країні відсутня стабільність, недостатні матеріальні умови і не забезпечене зростання реальних доходів населення; анексія Російською Федерацією Криму та бойові дії на територіях Донецької і Луганської областей, що стали непереборною перешкодою для здійснення не тільки спортивних походів, але і для проведення на цих територіях змагань і чемпіонатів з техніки туризму, навіть на державному рівні; пандемія корона вірусу і воєнна агресія Росії проти України, що почалася 24 лютого 2022 року, докорінно виключили здійснення будь-яких походів і спортивно-масових туристських заходів.

Висновки. У мирний час для вирішення питання розвитку самодіяльного туризму і його найвищого прояву – спортивного туризму, необхідно: повна деокупація від російських військ і відновлення України, повне відновлення державного кордону України станом на 1991 рік; наявність сприятливих соціально-економічних умов в країні; прийняти на рівні Кабінету Міністрів України «Концепцію підтримки розвитку самодіяльного спортивного туризму в Україні».

Ключові слова: туристські самодіяльні організації, спортивний туризм.

Annotation.

Introduction. Tourist amateur organizations are a component of modern amateur sports tourism. It is the most active and dynamic tourist activity based on a public basis. Tourist amateur organizations are voluntary public associations of tourists who exercise their rights to rest and freedom of transportation, which are guaranteed by the Universal Declaration of Human Rights, through the exercise of campaigns and travel on the basis of general interests.

The aim of the research. The purpose of the work is to study the path of becoming tourist amateur organizations in Ukraine as an integral part of domestic sports tourism.

Materials and methods. During the work, materials concerning the development of tourist amateur organizations in Ukraine were investigated.

Results. The development of amateur tourist organizations from the beginning of their birth in the 30s of the 20th century to modern existence in independent Ukraine is analyzed.

The reasons for the decrease in the number of sports campaigns in recent years: a difficult socio-economic situation, when there is no stability in the country, insufficient material conditions, and not secured increased growth of real incomes of the population, did not have to speak about the mass of amateur tourism; annexation by the Russian Federation of Crimea and fighting in the territories of Donetsk and Luhansk regions, became an insurmountable obstacle to not only sports campaigns, but also for holding competitions and championships in tourism equipment, even at the state level; The

corona virus pandemic; Russia's military aggression against Ukraine, which began on February 24, 2022, radically excluded the implementation of any hikes and sports and mass tourist events.

Conclusions. In peacetime, to resolve the issue of development of amateur tourism and its highest manifestation – sports tourism, it is necessary: complete de-occupation from Russian troops and the restoration of Ukraine, the complete restoration of the state border of Ukraine as of 1991; availability of favorable socio-economic conditions in the country; To adopt at the Cabinet of Ministers of Ukraine «Concept of support for the development of amateur sports tourism in Ukraine».

Key words: amateur tourist organizations, sports tourism.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. ХХ століття залишило Людству три загальносвітові проблеми.

Перша – це гонка ядерного озброєння. Атомні бомбардування японських міст Хіросіми (06.08.1945) та Нагасаки (09.08.1945) дали старт до створення світового ядерного клубу, до якого увійшли: США (1945), СРСР (1949), Великобританія (1952), Франція (1960), Китай (1964), Індія (1974), Ізраїль (1979), Пакистан (1998), КНДР (2006). Крім того, ядерному протистоянню сприяла промова Вінстона Черчилля «Основи миру» (М'язи миру), яка проголошена 5 травня 1946 року у Вестмінстерському коледжі (заснований у 1851 р. в місті Фултон, штат Міссурі, США). Ця промова стала сигналом початку «Холодної війни» і протистояння між воєнно-політичними блоками: з одного боку НАТО (Організація Північноатлантичного договору – 04.04.1949 р., Вашингтон, США) і, з – іншого боку, Організацією Варшавського договору (союз європейських соціалістичних країн – 14.05.1955 р. – 01.07.1991 р. м. Прага, Чехословаччина).

Друга проблема – глобальна екологічна катастрофа, що народжується через природні і технічні катастрофи, які відбуваються на Землі не без допомоги безконтрольного і варварського втручання людини у природні процеси. Можна впевнено сказати, що людина сама руйнує дім (Землю), в якому вона живе (забруднення атмосфери промисловими газами, всілякими відходами ґрунтів, морів і океанів, прісних вод, руйнування природних ландшафтів за рахунок динамічного зростання урбаністичного процесу тощо).

Третя проблема – це проблема вільного часу. Промислова революція (друга половина XVIII – XIX ст) і, наступна за нею науково-технічна революція, багато в чому полегшили працю людини, одночасно породивши таке суспільне історичне явище, як «вільний час». Карл Генріх Маркс вважав, що мірою багатства суспільства буде саме вільний час, а не робочий. Тому суспільству не байдуже, як цей вільний від виробництва час буде використаний індивідом, які свої бажання він може реалізувати. Чи буде це конструктивна творчість, чи культурно-споживче або рекреаційно-розважальне споживання, а може це буде фізичне самовдосконалення через заняття спортом, де людина вдосконалює (можна сказати будує) саму себе. [4, 12].

Серед 120 неолімпійських видів спорту, затверджених Міністерством молоді та спорту України, які визнані в Україні на 2021-2022рр, є і спортивний туризм. [5, 6, 8].

Вивчення особливостей його розвитку і сучасного стану дозволить визначити перспективи відновлення туристсько-краєзнавчої роботи в Україні після перемоги, що і обумовлює актуальність дослідження.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження шляху становлення туристських самодіяльних організацій в Україні як складової частини вітчизняного спортивного туризму.

Методи дослідження: теоретичний аналіз, систематизація та узагальнення даних спеціальної літератури та нормативно-правових документів.

Результати дослідження та дискусія. Зародившись у надрах Всесоюзного добровільного товариства пролетарського туризму і екскурсій – (ТПТЕ) (1930–1936 рр.) самодіяльний туризм, як вид спорту, отримав юридичний статус 1 квітня 1949 року, після внесення його до Єдиної Всесоюзної спортивну класифікацію (ЄВСК). Ця класифікація була створена в 1935 році на базі і раніше застосовуваних самостійних класифікацій (розрядні норми та вимоги) таких видів спорту, як велоспорт, гімнастика, легка атлетика, плавання. У практиці світового спортивного руху ця класифікація на той час була єдина у своєму роді і була новацією в теорії фізичного виховання. ЄВСК була націлена на сприяння розвитку масового спорту серед населення, укріплення здоров'я радянських громадян і, що найголовніше, вибудовувала систему підвищення спортивної майстерності і тим самим встановлювала єдині принципи визначення всебічного рівня спортивної підготовки на всій території держави. Це був документ, який визначав основні вимоги радянської системи фізичного виховання. Включений до цієї системи самодіяльний спортивний туризм, як рівний серед рівних видів спорту діє і до тепер не тільки на території України. [2, 6, 14].

Термін «самодіяльний спортивний туризм» передбачає активний вид відпочинку у формі походу, в якому його учасники, без допомоги найнятих провідників та інструкторів, самостійно, без залучення туристських фірм, обирають та розробляють маршрут, організують і проводять спортивний похід. Терміни «самодіяльний туризм», як і «самодіяльний турист» є суто

радянськими, породженням профспілкових чиновників, які розділяли туризм на плановий (путівковий) і самодіяльний (безпутівковий) [3, 7, 15].

Після розпуску 17 квітня 1936 року ТПТЕ все його майно, згідно з постановою Всесоюзного Центрального Виконавчого Комітету СРСР (ВЦВК СРСР), було передане Всесоюзній Центральній Раді Профспілок (ВЦРПС). Одночасно на ВЦРПС було покладене безпосереднє керівництво в області місцевих і дальніх екскурсій, масового туризму та альпінізму. У зв'язку з цим в системі ВЦРПС стало діяти Центральне Туристське екскурсійне Управління (ТЕУ), що започаткувало розвиток соціального туризму. Але профспілки займалися не тільки розвитком туризму. Партійне і державне керівництво країни поклало на них і роботу по розвитку фізичної культури і спорту на підприємствах і організаціях, в установах і учбових закладах всіх рівнів освіти.

На відміну від профспілок державна структура органів управління фізичної культури і спорту в СРСР за всю свою історію зазнала 8 реорганізацій. Все почалося з серпня 1920 року, коли при Головному управлінні загального військового навчання («Всеобуч») Народного комісаріату у військових справах РРФСР (1920–1923 рр.) була заснована Вища рада фізичної культури (ВРФК) – міжвідомча комісія в складі представників «Всеобуч», Народних комісаріатів просвітництва і охорони здоров'я, профспілок, Російського Комітету Спілки молоді (РКСМ) і спортивно-гімнастичного товариства. 27 червня 1923 року ця Рада рішенням Президії ВЦВК РРФСР була передана до ведення ВЦВКа і стала називатися Вища Рада фізичної культури при ВЦІК РРФСР. 3 квітня 1930 року на її базі була створена ВРФК при ЦВК СРСР. Останньою (11.04.1986 – 14.11.1991) назвою союзно – республіканського органу державного управління фізичної культури і спорту було – Державний Комітет СРСР з фізичної культури і спорту (Держкомспорт СРСР). [1, 10, 13].

Як і в інших видах спорту в сучасному вітчизняному туристському спортивному русі присутні такі форми організації, як секція (з 1917 р. по 1930 р. – осередки), клуб, федерація, асоціація, спілка. У січні 1938 року ВЦРПС приймає рішення про введення секцій туризму до складу колективів фізичної культури (КФК) підприємств, організацій, установ і учбових закладів та фінансування їх роботи за рахунок грошей фабрично-заводських і місцевих комітетів профспілок. Крім того, 10 січня того ж року Секретаріат ВЦРПС реорганізував Відділ фізкультури і спорту, а всі питання щодо розвитку туризму зосередив в ТЕУ. 9 листопада 1938 року Всесоюзний Комітет фізичної культури і спорту при Раді Народних Комісарів СРСР (РНК, з 15.03.1946 р. – Рада Міністрів СРСР – Радмін СРСР) приймає рішення про створення секцій туризму при комітетах у справах фізичної культури і спорту, а також при добровільних спортивних товариствах (ДСТ). Ці постанови внесли у спортивне життя КФК певну спрямованість, а самодіяльні туристські походи стали розглядатися не тільки як ефективний засіб фізичної підготовки молоді, але і як засіб, більш широкий і всебічний розвиток особистості. Різке зростання кількості секцій туризму поставило на порядок денний питання про створення клубів туристів за аналогією з шаховими клубами або клубами автомобілістів, які були популярними в ті роки. У туристському середовищі розгорнулася дискусія, яким бути клубу туристів: клуб за видом туризму (тобто клуб пішохідних туристів, або водних, або велотуристів і т.д.) або універсальний клуб, котрий об'єднував би любителів всіх видів подорожей. До речі, необхідно відзначити, що у листопаді 1937 року в Ростові-на-Дону був створений перший в країні клуб туристів, де працювали секції пішохідного, водного і велотуризму, а також секція альпінізму. 26 березня 1939 року Всесоюзний комітет у справах фізичної культури і спорту при РНК СРСР затверджує програму вимог і норм значка «Турист СРСР», а у 1940 році той же комітет затверджує «Положення про туристсько-альпіністські спортивні секції». В останньому передвоєнному 1940-му році в туризмі були введені інструкторські звання в пішохідному, водному, лижному, велосипедному, автомобільному, мотоциклетному видах туризму.

Після перемоги над німецьким нацизмом у 1945 році почалося відновлення народного господарства країни, також відновилася робота секцій туризму. У 1946 році Всесоюзний комітет у справах фізичної культури і спорту при Радміні СРСР видає наказ №234 «Про посилення роботи з туризму серед трудящих і учнівської молоді». Включення 1 квітня 1949 року самодіяльного туризму до ЄВСК слугувало початком підготовки спортсменів – розрядників й майстрів спорту. 26 вересня 1950 року Президія ВЦРПС приймає постанову «Про покращення роботи профспілкових організацій по розвитку масового туризму». У 1951 році Всесоюзний комітет у справах фізичної культури і спорту при Радміні СРСР видає наказ №600 «Про стан і заходи подальшого розвитку туризму в СРСР».

З вищезгаданих постанов можна зробити висновок, що керівництво держави за допомогою профспілок намагалося вирішити проблему вільного часу населення, (з врахуванням його вікових особливостей) за допомогою занять самодіяльним туризмом, котрий робить відпочинок активним і захоплюючим. Заняття самодіяльним спортивним туризмом містять у собі не тільки рекреаційні функції (відновлюють фізичні, психологічні й емоційні сили), але й сприяють

підвищенню інтелекту туриста через пізнання навколишньої дійсності, явищ природи, вивчення культури і історії, як свого краю, так і країни в цілому. Цей процес має громадське значення. Отже ця діяльність є соціальною й реалізується через такі суспільні організації, як секція, клуб, федерація, союз, асоціація [15].

Бурхливе зростання кількості секцій туризму знову ставить на порядок денний питання про створення клубів туристів як координаційних центрів самодіяльної туристської роботи.

Клуб – це громадська організація, яка об'єднує групу людей на добровільних засадах з метою спілкування, пов'язаного з політичними, науковими і фаховими видами діяльності, художніми, літературними, спортивними та іншими інтересами, а також для спільного відпочинку і розваг. Клубна форма спілкування зародилася в Англії у XVI столітті. Перший любительський спортивний клуб також виник в Англії у 1602 році і мав назву «Гольф-клуб». У Російській імперії перший спортивний клуб з'явився у 1846 році в Санкт-Петербурзі. Це був імператорський яхт-клуб. Не вдаючись в багату історію, як закордонного, так і вітчизняного клубного руху, відмітимо тільки той факт, що до початку Першої світової війни в Росії у 1914 року тільки спортивних клубів (СК) було біля 800. Однак, після закінчення Громадянської війни в 1920 році, радянський уряд своїм рішенням від 27 липня 1923 року розпускає усі старі спортивні клуби, зосередивши всю увагу на створенні військово-спортивних клубів «Всевобуч», гуртків фізкультури профспілок і навчальних закладів, всесоюзного спортивного товариства «Динамо» (1923) спортивного клубу Червоної Армії. У 20-х роках ХХ ст. пріоритетними були стрілецькі і автомобільні клуби, а у 30-х – авіаційні, морські, парашутні, планерські та шахові. У післявоєнний період керівництво держави, усвідомивши військово-прикладне значення самодіяльного туризму, дало «зелене світло» створенню клубів туристів під проводом профспілок. 21 травня 1949 року було затверджено «Положення про Московський міський клуб туристів». У 1950 році відкрито Свердловський міський клуб туристів. У Ленінграді в травні 1957 року при Палаці культури ім. С.М. Кірова відкривається клуб туристів, такі ж клуби створюються при інших Палацах культури міста. У тому ж році в Київському Будинку Вчених відкривається клуб туристів (з 1933 по 1940 рр. там знаходилася гірська секція, як організаційно-методичний центр туристських і альпіністських груп). 1963 рік став роком народження Київського міського клубу туристів. 31 жовтня того ж року засновано Одеський клуб туристів «Романтик». У грудні 1964 року в Феодосії створюється клуб туристів «Кара-Даг». 25 листопада 1965 року Харківський облсофпроф затверджує «Положення про Харківський міський клуб туристів Харківської обласної ради з туризму» [9, 11].

Чітке розмежування діяльності міжвідомчих клубних утворень розвитку самодіяльного туризму відбулося 16 липня 1976 року, коли Центральна рада по туризму і екскурсіям ВЦРПС (ЦРТЕ) і Всесоюзна рада добровільних спортивних товариств профспілок (ВРДСО профспілок) своєю спільною постановою затвердили «Типове положення про клуб туристів підприємства, організації, учбового закладу», тобто клубів туристів КФК і СК, а Президія ВЦРПС 15 жовтня того ж року затвердила «Типове положення про міський (районний) туристський клуб ради по туризму і екскурсіям». До 1 січня 1990 року в СРСР нараховувалось 774 туристських клуби туризму та екскурсій, у тому числі республіканських – 3, міжрегіональних – 1, крайових – 3, обласних – 27, міських – 408, районних – 332. Вони були організаційними, учбово-методичними і координаційними центрами масового самодіяльного туризму. Необхідно відзначити, що в 50-ті роки ХХ ст. паралельно із секціями з туризму КФК та клубами туризму СК при Добровільних спортивних товариствах утворювалися федерації туризму, котрі 23 жовтня 1959 року заснували Федерацію туризму СРСР. Першим головою цієї Федерації був обраний Євген Апполінариєвич Косирев (19.04.1919 – 17.04.2013), який до того очолював з 1956 року Всесоюзну секцію туризму. Федерація, як вищий рівень організаційної структури спорту та неурядова громадська організація, була призвана вирішувати питання, котрі стосувалися розвитку спортивного туризму. Однак, 17 березня 1961 року Секретаріат ВЦРПС приймає постанову про ліквідацію федерації, а її функції передає комісіям з видів туризму ТСУ ВЦРПС. 30 березня того ж року постановою ЦР Союзу спортивних товариств і організацій були ліквідовані секції туризму при відповідних радах цього Союзу. Причиною таких різких рішень стали нещасні випадки та загибель туристів під час походів у складних і малодоступних районах країни, а також загибель лижних й гірських туристів, які переоцінили свої фізичні і техніко-тактичні можливості в потенційно небезпечних районах Кольського півострова й Кавказьких гір. У підсумку вийшов зворотній ефект. Тривалих походів стало не менше, але вони офіційно не оформлювалися, тобто не документувався склад і маршрути «диких» груп. Так, наприклад, якщо в 1959 році кількість загиблих разом з групою Дятлова (Урал, 02.02.1959) становила 50 людей, а у 1960 році – 100 людей, то після цих постанов кількість загиблих перевищила 200 людей. З'ясувавши те, що заборона проведення туристських спортивних походів не дає бажаних результатів ЦР Союзу спортивних товариств і організацій СРСР прийняла в грудні 1961 року постанову «Про поліпшення організації самодіяльного туризму та підготовки туристських кадрів». У цій постанові туризм був виведений з системи спортивної класифікації (ЄВСК), а натомість було рекомендовано використовувати маршрути високої

категорії складності тільки для виконання народногосподарських та наукових цілей. До постанови додавалось 5 додатків, в яких були викладені «Правила організації самодіяльних туристських подорожей на теренах СРСР» і низка документів, пов'язаних з підготовкою кадрів у самодіяльному туризмі. [1, 13].

У період «хрущовської відлиги» (1953–1964 рр.) вищезазначені рішення ВЦРПС і ЦР Союзу спортивних товариств і організацій викликали потік листів від робітників заводів і фабрик, наукової і творчої інтелігенції, вчених та лауреатів державних премій, студентів та службовців на адресу ЦК КПРС, особисто М.С. Хрущову, до газети «Правда». У подальшому розвитку спортивного туризму також були зацікавлені ряд міністерств. Наприклад, Міністерство оборони СРСР бачило свою зацікавленість у розвитку спортивного туризму, виходячи з трьох позицій. По-перше, підлітки, вивчаючи ази спортивного туризму в гуртках і секціях при організаціях позашкільної освіти різних видів і форм власності, набувають навички дисциплінованості, командної роботи, взаємовиручки; пізнають елементи похідного життя, виробляють силу, волю, витривалість, розширюють світогляд – все те, що знадобиться потім, при проходженні військової служби. По-друге, молодь, яка займалася в секціях туризму КФК та клубах туризму СК, набувала необхідні знання і навички, котрі повинні мати солдати: читання топографічних мап, подолання різного виду природних перешкод, вміння виживати в екстремальних умовах, не кажучи вже про мобільність прийняття правильних рішень. По-третє, студенти-туристи, котрі навчалися у вищих навчальних закладах, де були військові кафедри, зазвичай після закінчення навчання, отримували офіцерські звання. Будучи резервістами та продовжуючи займатися спортивним туризмом, вони не тільки підтримували свою загальнофізичну підготовку, а і здійснюючи походи 4-6 категорії складності вдосконалювали навички керування малим колективом в екстремальних умовах при автономному режимі подорожі.

Міністерство охорони здоров'я СРСР також всіляко підтримувало розвиток спортивного туризму, добре розуміючи, що заняття цим активним суспільно – корисним видом рекреаційної діяльності, сприяє скороченню листів непрацездатності і підвищує продуктивність праці, завдяки позитивній енергетиці, яка присутня у турпоходах.

Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР (Мінвуз СРСР) прихильно ставилося до прагнення студентів – туристів здавати екзаменаційні сесії достроково. Для того щоб піти в похід, необхідно було показати гарне знання предметів, мати завзятість, працьовитість. Крім того, деякі туристи ставали донорами крові, приймали участь у чергуваннях Добровільної народної дружини (ДНД), для того щоб отримати пільгові вихідні дні для участі в походах на час у період (травневих та жовтневих свят).

Реакція суспільної думки щодо відношення профспілкового керівництва до спортивного туризму (який їм завжди був тягарем), як соціального явища, відіграла свою позитивну роль. 20 липня 1962 року Президія ВЦРПС приймає постанову «Про подальший розвиток туризму», в результаті чого ТЕУ було реорганізовано в Раду з туризму. Цією постановою затверджувались «Положення про Ради туризму і про туристські клуби», вводилася нова класифікація туристських маршрутів (замість трьох категорій складності тепер – п'ять), а також затверджується положення про маршрутно-кваліфікаційну комісію (МКК). В 1963 році Центральна рада туризму (ЦРТ) затверджує свої кваліфікаційні норми з туризму: «Турист СРСР», «Турист СРСР 3-го, 2-го, 1-го ступеня», «Майстер туризму СРСР». 19 березня 1965 року туризм, завдяки безперервним вимогам широкої громадськості, серед котрої – вчені та лауреати державних премій, була поновлена ЄВСК. Це дало можливість з 1971 року проводити Всесоюзні змагання на кращу туристську подорож, а з 1981 року – Чемпіонат СРСР зі спортивного туризму. В Україні змагання почали проводитися з 1968 року, а чемпіонати республіки з 1979 року. [2, 6].

19 серпня 1969 року Центральна рада туризму була реорганізована у Центральну раду з туризму та екскурсій (ЦРТЕ). Завершився процес створення єдиної централізованої системи туристсько-екскурсійної галузі соціального туризму в країні. В ЦРТЕ замість Відділу самодіяльного туризму було створено Управління самодіяльного туризму, що складалося з двох відділів: Відділ самодіяльного туризму і Відділ безпеки туристських походів з підпорядкуванням йому 62 контрольно-рятувальних служб і 118 контрольно-рятувальних загонів. Для відслідковування рівня самодіяльного туризму в країні Центральне статистичне управління СРСР (ЦСУ СРСР) з 24 жовтня 1972 року вводить звітність, яка мала дві форми. Форму № 1-тур «Звіт з самодіяльного туризму» представляли КФК і СК в районні (міські) ради ДСО профспілок, а форму № 2-тур «Зведений звіт з самодіяльного туризму» представляли обласні ради ДСО профспілок і обласні ради з туризму та екскурсій своїм центральним органам. Звітність велася до грудня 1991 року. В Україні облік про здійсненні тільки спортивних походах з 1992 року веде Центральна маршрутно-кваліфікаційна комісія ФСТУ (ЦМКК ФСТУ), оскільки був відсутній статистичний облік з розвитку самодіяльного туризму на державному рівні.

70-ті та 80-ті роки ХХ століття можна назвати «золотим періодом» розвитку самодіяльного туризму. З 1 березня 1972 року Державний комітет з фізичної культури і спорту при Радміні СРСР

включає – туризм до всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці та оборони СРСР» (ГПО). Це нове положення комплексу було розроблено Комітетом спільно з ВЦРПС та ЦК ВЛКСМ, оскільки старе Положення, яке діяло ще з 1939 року, вже не відповідало державним і суспільним завданням, в галузі фізичної культури і спорту. Новий комплекс передбачав складання туристських нормативів п'яти рівнів для людей різного віку, від 10 до 60 років з участю в одноденному чи дводенному туристському поході (від 5 до 30 км) або виконання нормативів з орієнтування на місцевості в залежності від рівня складання (ступеня). Введення спортивного туризму до комплексу, ГПО багато в чому підняло авторитет цього виду спорту серед населення.

Другий фактор, який «зіграв на руку» спортивного туризму, це наявність у плановому (путівковому) туризмі маршрутів з активним засобом пересування з нормативами від значка «Турист СРСР» до походів I – II категорій складності. Крім місцевих (обласних) і республіканських маршрутів з активним засобом пересування на теренах СРСР діяло 629 всесоюзних маршрути з активним засобом пересування, серед котрих було 81 фізкультурно – оздоровчих, 135 пішохідних, 33 лижних, 83 гірськопішохідних, 92 гірськолижних, 111 водних (байдарочних і на надувних плотах), 36 велосипедних, 36 кінних і 19 спелеологічних (маршрути з відвідуванням карстових печер). Проходження даних маршрутів давало право отримати заповітний значок «Турист СРСР». Жоден вид спорту, окрім альпінізму (знак «Альпініст СРСР» затверджений в грудні 1934 року), не має таких почесних знаків у своїх видах. Це також підвищувало рейтинг й значимість спортивного туризму, котрий акумулювався в секціях і клубах туризму. Порою колишні планові туристи приходили займатися спортивним туризмом в секції і клуби туристів КФК і СК.

Третім фактором, котрий позитивно позначився на масовому розвитку спортивного туризму в країні, стала постанова Президії ВЦРПС від 16 жовтня 1976 року (протокол № 16), в якому ЦРТЕ дозволив виділяти туристським клубам рад з туризму і екскурсій штатні одиниці у містах і районах з населенням більше: 100 тис. – 1 одиниця інструктора; 250 тис. – 2 одиниці інструктора; 500 тис. – 1 одиниця старшого інструктора, 2 одиниці інструктора. Відповідно, штати для турклубів рад з туризму і екскурсій, котрі розміщувалися в республіканських центрах і в містах з населенням більше 1 мільйона жителів, ЦРТЕ розглядав у кожному окремому випадку. Штати для турклубів виділялися в межах лімітів чисельності й фонду заробітної плати, відповідних республіканських рад з туризму і екскурсій за рахунок коштів цих рад. Цікавим є той факт, що ЦРТЕ виділив для Харківського міського туристського клубу (ХМТК) 12 штатних одиниць, але до самого турклубу «дійшли» тільки 6 одиниць: 1 директор, 1 старший інструктор і 4 інструктори. Ця постанова ВЦРПС сприяла поліпшенню організаційно-масової роботи турклубів на місцях. Крім того, 16 липня 1976 року спільним рішенням Президій ЦРТЕ і ВР ДСО профспілок (пр. 7, п. 9) «Про заходи по подальшому розвитку самодіяльного туризму» був створений єдиний громадський туристський орган – Федерація туризму ЦРТЕ, тим самим завершивши побудову організаційної структури спортивного туризму.

Зростання соціального значення самодіяльного туризму в період перебудови (1985-1991 рр.) і прагнення цілковитої реалізації його потенційних можливостей, як найбільш масового і демократичного виду активного відпочинку, потребував нових форм організації та управління цього виду туризму. У зв'язку з цим, Колегія ЦРТЕ і Президія ВР ДСО профспілок у липні 1987 року в спільній постанові «Про подальший розвиток і вдосконалення масового самодіяльного туризму» прийняли «Положення про Всесоюзну федерацію туризму». Це докорінно змінило організаційну структуру самодіяльного спортивного туризму, тобто її (ВФТ) діяльність тепер будувалася за територіальним принципом (республіканські крайові, обласні федерації) [2, 3].

У середині 1990 року в зв'язку з розвитком в країні принципів госпрозрахункової діяльності туристсько-екскурсійних організацій, скороченням джерел фінансування масового оздоровчого і спортивного туризму, а також – спробами керівництва профспілок до надзвичайної політизації діяльності туристських клубів, ВФТ виступила з ініціативою організації Туристсько-спортивного союзу СРСР (ТСС СРСР). 15-16 грудня 1990 року у Москві був проведений Установчий з'їзд ТСС СРСР. Засновниками нової громадської туристської самодіяльної організації виступили ЦРТЕ, Держкомспорт СРСР, Держкомітет народної освіти СРСР, Всесоюзна рада ВДФСО профспілок, Управління з туризму та екскурсій, Міноборони СРСР та Виконком Союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. До моменту створення ТСС СРСР ВЦРПС була скасована рішенням XIX з'їзду профспілок країни (21-29.10.1990). Замість неї 27 жовтня 1950 р. була створена Загальна Конфедерація профспілок СРСР (ЗКП), що теж зіграло певну роль у розвитку самодіяльного туризму до 25 грудня 1991 року.

Після розпаду СРСР 7 липня 1992 року був створений Міжнародний туристсько-спортивний союз (МТСС), а 12 грудня цього ж року на II Конгресі МТСС, вперше в історії світового спорту, була прийнята «Міжнародна хартія спортивного туризму». У статті I міжнародного програмного документу з питань розвитку спортивного туризму сказано наступне: «спортивний туризм, як всеосяжна форма оздоровчого, пізнавального туризму і подорожей – один з найбільш

ефективних напрямків сучасного розвитку світового туризму. Широта його впливу на всі сторони життя людей, його роль у раціональному використанні вільного часу і відпусток викликають необхідність громадського визнання та соціально-економічної підтримки».

29-30 листопад 2002 р. на засіданні керівників спортивного туризму Вірменії, Білорусі, Киргизії, Литви, Росії та України було прийняте рішення про створення Міжнародної Федерації спортивного туризму. 12-13 листопада 2011 р. на Установчій конференції Міжнародної асоціації громадських об'єднань спортивного туризму – «Міжнародна Федерація спортивного туризму» був затверджений Статут цієї організації.

В Україні в наш час спортивний туризм очолює Федерація спортивного туризму України (ФСТУ), яка є підзвітною Міністерству молоді та спорту України. ФСТУ має статут Національної. Однак, характеризуючи загальний стан розвитку самодіяльного туризму необхідно відмітити, що порівняно із 1980-ми роками кількість здійснених спортивних туристських походів скоротилася в три рази [4]. Причин, які призвели до зниження кількості спортивних походів можна виділити декілька:

По-перше, обласні ради профспілок на місцях припинили фінансувати турклуби системи колишніх рад з туризму і екскурсій, котрі здійснювали організаційну, навчально-методичну та консультаційну роботу, були центрами розвитку масового самодіяльного туризму, а також – місцем дислокації обласних федерацій спортивного туризму.

По-друге, заводські, фабричні й місцеві комітети профспілок перестали виділяти кошти зі своїх бюджетів на проведення спортивно-масових і навчальних заходів (фізкультурна та спортивна робота або фізкультурно – оздоровча робота), які проводилися секціями КФК і клубами туристів СК.

По-третє, нестабільна соціально-економічна ситуація в країні, зниження реальних доходів населення, говорити про масовість самодіяльного туризму не доводилося.

По-четверте, анексія 18 березня 2014 року Російською Федерацією Криму, який був чудовим полігоном для спортивних туристів-початківців, а також бойові дії, які почалися у квітні 2014 року на територіях Донецької і Луганської областей, стали непереборною перешкодою для здійснення не тільки спортивних походів, але і для проведення на цих територіях змагань і чемпіонатів з техніки туризму, навіть на державному рівні.

По-п'яте, пандемія коронавірусу, (з лютого 2019 року) і воєнна агресія Росії проти України, що почалася 24 лютого 2022 року, докорінно виключили можливість здійснення будь-яких походів і спортивно-масових туристських заходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У мирний час вирішення питання розвитку самодіяльного туризму та його найвищого прояву – спортивного туризму, гідне уваги не тільки Міністерства молоді та спорту України, але й керівництва держави. Для цього необхідно:

По-перше, і найголовніше, повна деокупація від російських військ і відновлення України, повне відновлення державного кордону України станом на 1991 рік.

По-друге, наявність сприятливих соціально-економічних умов в країні.

По-третє, прийняти на рівні Кабінету Міністрів України «Концепцію підтримки розвитку самодіяльного спортивного туризму в Україні».

По-четверте, керівництву Національної Федерації спортивного туризму України узгодити з Міністерством молоді та спорту України «Положення про систему підготовки спортивного туризму», навчальні плани і програми для можливості роботи в туристсько-спортивній сфері на теренах України.

По-п'яте, з метою збереження безпеки на туристських маршрутах з активним способом пересування, зобов'язати туристські фірми проводити навчання керівників комерційних туристських груп через систему Національної Федерації спортивного туризму України.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність будь-якого конфлікту інтересів.

Література

1. Абрамов В.В., Тонкошкур М.В. Історія туризму: підручник. Харків: ХНАМГ, 2010. 294 с.
2. Абрамов В.В. Спортивний туризм: підручник. Харків: ХНАМГ, 2011. 367 с.
3. Абрамов В.В. Діяльність туристської самодіяльної організації: підручник. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2020. 301 с.
4. Абрамов В.В., Попова Т.В. Современное состояние развития спортивного туризма в Украине. *Науково-технічний збірник «Комунальне господарство міст». Серія Економічні науки.* ХНУМГ ім. О.М. Бекетова. 2015, Вип. 119. С.59-62
5. Квартальков В.А., Федорченко В.К. Туризм социальный: история и современность: учеб. пособие. Киев: Вища школа, 1989. 342 с.
6. Кудинов Б.Ф. Из истории развития туризма. Москва: Профиздат, 1986. 64 с.
7. Логинов Л.М., Рухлов Ю.В. История развития туристско-экскурсионного дела : учеб. пособие. Москва: ЦРИБ «Турист». 1989. 79 с.

8. Штюрмер Ю.А. Содержание работы по развитию самостоятельного спортивного и оздоровительного туризма: методические рекомендации. Москва: ЦРИБ «Турист». 1991. 122 с.
9. Олейник Н.А., Грот Ю.И. История физической культуры и спорта на Харьковщине. (Люди. Годы. Факты. 1874-1950г.г.). Харьков: ХДАФК, 2002. 376 с.
10. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав – Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. 342 с.
11. Годы и тропы: К пятидесятилетию харьковского спортивного туризма. Серия «Харьковский туризм». Харьков: Кн. рекламное агентство «РА», 2000. 332 с.
12. Круцевич Т.Ю., Пангелова Н.Є., Пангелов С.Б. Історія розвитку фізичної рекреації: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. 160 с.
13. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: нав. посіб. Київ: Академвидав, 2010, 248 с.
14. Столбов В.В. История физической культуры: Учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. №2114 «Физ. воспитание» и №2115 «Нач. воен. обучение и физ. воспитание». Москва: Просвещение. 1989. 288 с.
15. Про громадські об'єднання. Закон України: від 22.03.2012 № 4572 – VI у редакції 15.05.2018 №2415 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 15.02.2023).

References

1. Abramov V.V., Tonkoshkur M.V. Istoriia turizmu (History of tourism): pidruchnyk. Kharkiv: KhNAMH, 2010. 294 s. (In Ukrainian)
2. Abramov V.V. Sports tourism: pidruchnyk. Kharkiv: KhNAMH, 2011. 367 s. (In Ukrainian)
3. Abramov V.V. Amateur Tourist Organization Activities: pidruchnyk. Kharkiv: KhNUMH im. O.M. Beketova, 2020. 301 s. (In Ukrainian)
4. Abramov V.V., Popova T.V. The current state of development of sports tourism in Ukraine. Naukovo-tehnichnyi zblmnik «Komunalne gospodarstvo mlst». Seriya Ekonomichnl nauki. HNUMG im. O.M. Beketova. 2015, Vip. 119. S.59-62 (In Russian)
5. Kvartalkov V.A., Fedorchenko V.K. Social tourism: history and modernity: ucheb. posobie. Kiev: Vischa shkola, 1989. 342 s. (In Russian)
6. Kudinov B.F. From the history of tourism development. Moskva. Profizdat. 1986. 64 s. (In Russian)
7. Loginov L.M., Ruhlov Yu.V. The history of the development of tourist and excursion: ucheb. posobie. Moskva: TsRIB «Turist». 1989. 79 s. (In Russian)
8. Shtyurmer Yu.A. The content of the work on the development of amateur sports and health tourism: metodicheskie rekomendatsii. Moskva. TsRIB «Turist». 1991. 122 s. (In Russian)
9. Oleynik N.A., Grot Yu.I. History of physical education and sports in the Kharkiv region. (Lyudi. Godyi. Faktyi. 1874-1950g.g.). Harkov: HDAFK. 2002. 376 s. (In Russian)
10. Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav – Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»: – teoretychnyi zbirnyk. – Pereiaslav-Khmelnyskyi: PPSKD, 2008. 342 s. (In Ukrainian)
11. Years and paths: on the fiftieth anniversary of Kharkov sports tourism. Seriya «Harkovskiy turizm». Harkov: Kн. reklamnoe agentstvo «RA», 2000. 332 s. (In Russian)
12. Krutsevych T.I., Panhelova N.Ie., Panhelov S.B. The history of physical recreation development: navch. posib. Kyiv: Akademvydav, 2013. 160 s. (In Ukrainian)
13. Panhelov B.P. Organization and holding of tourist and local lore: nav. posib. Kyiv: Akademvydav, 2010, 248 s. (In Ukrainian)
14. Stolbov V.V. History of physical education: Ucheb. dlya studentov ped. in-tov po spets. #2114 «Fiz. vospitanie» i #2115 «Nach. voen. obuchenie i fiz. vospitanie». Moskva: Prosveschenie, 1989. 288 s. (In Russian)
15. About public associations. Zakon Ukrainy: vid 22.03.2012 № 4572 – VI u redaktsii 15.05.2018. № 2415 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (data zvernennia: 15.02.2023). (In Ukrainian)